

УДК: 37.013.42:364-787.7-482

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКОЮ СІМ'ЄЮ

Л. М. Федорова

У статті висвітлено основні підходи до роботи соціального педагога в сфері соціального виховання. Автор виділяє такі підходи, як: диференційований, індивідуальний, інтегрований, комплексний, родиноцентричний.

Ключові слова: соціальні послуги, форми державної опіки, диференційований, індивідуальний, інтегрований, комплексний, родиноцентричний підходи.

На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізуються у роботі соціального педагога із опікунськими сім'ями такі підходи, як: диференційований та індивідуальний. Це стимулює розвиток опікунської педагогіки і як теоретичної основи для побудови в загальноосвітній середній школі системи соціальних послуг для опікунських сімей, і як необхідного компонента у розвитку соціальної культури кожної дитини, яка залишилась без батьківської опіки.

До теперішнього часу немає цілісного соціально-педагогічного дослідження, яке розкриває обумовленість теоретико-методологічного компонента у соціально-педагогічній роботі з опікунською сім'єю, і перш за все основні поняття, пов'язані із опікунською педагогікою.

Разом з тим спрямованість соціокультурного розвитку суспільства визначає пріоритети в роботі соціального педагога з опікунськими сім'ями, значущою сферою якого є соціальне виховання і соціалізація дітей-сиріт як його складова. У цьому зв'язку необхідність соціально-педагогічного знання обумовлена його актуальністю не тільки на етапі розробки системи соціальних послуг для опікунських сімей, але і на етапі їх реалізації, а також завданнями обґрунтованості, реальності та результативності діяльності соціального педагога у школі в даному напрямку.

Мета даної статті полягає у висвітленні підходів до роботи соціального педагога в сфері соціального виховання.

В контексті даного методологічного положення про основні підходи до роботи соціального педагога в сфері соціального виховання актуалізує,

в свою чергу, теоретичне дослідження соціально-педагогічного і психологічного знання про систему роботи з опікунськими сім'ями. Даному напрямку, як показує аналіз низки наукових робіт, присвячені дисертації В. Анісімової, С. Бадори, М. Лазаревої, І. Плугатор, статті Н. Заверико, Б. Лучинської та ін.

Зазначимо, що на сьогоднішній день робота соціального педагога з опікунською сім'єю і надання соціальних послуг для дітей, які проживають у таких сім'ях, забезпечується лише з інформаційно-правової сторони. Так, у загальноосвітніх закладах проводиться облік дітей, які проживають в опікунських сім'ях, в спеціальних журналах, згідно з Порядком вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей до сімейних форм виховання, а також проводиться безкоштовне забезпечення, згідно із постановою Кабінету Міністрів України "Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", шкільною і спортивною формами, обідами.

Разом із тим досі є не розробленою система соціальних послуг та заходів, спрямованих на полегшення пристосування дітей-сиріт у опікунських сім'ях, з допомогою у їх вихованні, подолання та профілактика конфліктів у родині, які можуть провокуватися у тому числі з боку біологічних дітей опікунів тощо.

У дисертаційному дослідженні В. Анісімової розроблений новий теоретичний підхід до аналізу функціонування опікунських сімей на основі актуалізації ідей на основі ідей А. Макаренка, А. Петровського, П. Блонського, І. Песталоцці та Й. Басседоу [1, с. 5-6]. Проте зазначимо, що в даному підході основою є функціонування опікунської сім'ї, що спрямоване на спільну роботу психолога і педагога з дітьми, а не роботу соціального педагога з опікунською сім'єю. Так, автором розроблена програма психолого-педагогічної допомоги підліткам з порушеннями особистісних відносин, які виховуються в інтернатах і сім'ях опікунів.

Методологічною основою дисертації С. Бадори, яка досліджувала на матеріалах Польщі теоретичні та практичні питання виховання в опікунському середовищі, є положення теорії пізнання, концептуальні положення філософської, психологічної та педагогічної наук, теорії особистості, її розвитку тощо [2].

У дисертаційному дослідженні М. Лазаревої спостерігаємо виділення індивідуального та диференційованого підходів до роботи з опікунами. Також автор використовує ідеї антропологічного, середовищного, системного, ситуаційного підходів до сімейної соціалізації особистості. Підкреслимо, що М. Лазарева спирається на теорії активної взаємодії людини і середовища в процесі соціалізації особистості, теорії сімейного дозвілля, його ролі у розвитку людини і теорії соціально-педагогічної підтримки; психолого-педагогічні та соціально-педагогічні теорії роботи з сім'єю.

У дисертації І. Пługатор ми бачимо також важливі підходи для теоретико-методологічної основи роботи соціального педагога з опікунської сім'єю. Якщо розглядати методологічну і теоретичну основу її дослідження, в якому розкрито опіку дітей та молоді як соціально-педагогічне явище, то можна побачити, що головними у її дисертаційному дослідженні є філософські ідеї про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ і необхідність їх вивчення за конкретних історичних умов, філософські й педагогічні положення про соціальну обумовленість опіки, взаємозв'язок опіки і виховання, їх природовідповідність і культуровідповідність [5, с. 5]. У дослідженні І. Пługатор, як і у дослідженні С. Бадори, важливими постають такі принципи, що є основоположними також і для соціально-педагогічної роботи із опікунськими сім'ями, а саме: принципи соціальної значущості, історизму, нерозривного взаємозв'язку індивіда та соціального середовища.

Для нашого дослідження важливі концептуальні підходи до опіки соціальних сиріт в Україні, що виділяє Н. Заверико [4]. Ці підходи автор формулює як відповідність форм державної опіки потребам дитини; пріоритетність сімейного виховання; інтегрований підхід до організації соціального супроводу прийомних та опікунських сімей; технологічний підхід в організації різних форм опіки. Ми вважаємо, що перші два підходи, виділені автором, а саме – відповідність форм державної опіки потребам дитини; пріоритетність сімейного виховання, сформульовані як принципи, які мають бути визначальними для соціальної роботи з дітьми-сиротами. Для нашого дослідження є важливим виділений автором інтегрований підхід, який враховує специфіку роботи соціального педагога з опікунськими сім'ям, що реалізується через соціальний супровід опікунських сімей. Як вважає Н. Заверико, соціальний супровід передбачає відстоювання інтересів опікунів в суспільстві та права членів сім'ї у родині

для найкращого всебічного розвитку дітей. При цьому автор наголошує на тому, що соціальний супровід є тривалим процесом, що спрямовується різними спеціалістами на здійснення системи комплексних заходів щодо підтримки таких сімей.

Такої ж думки щодо соціального супроводу сімей дотримується у своїй роботі О. Безпалько. Відрізняється лише вказівка автора на те, що тривалість соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблеми, яка існує у сім'ї, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї, функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовища [3, с. 46-47].

На думку Н. Заверико, соціальний супровід опікунських сімей реалізується у трьох основних формах: представництво (адвокатство), педагогічна підтримка, допомога: «Представництво – це ініціювання в органах державної влади харчування про забезпечення прав дітей та батьків-вихователів. Педагогічна підтримка включає систему заходів з надання допомоги у налагодженні стосунків, в подоланні кризових ситуацій сім'ї, дитини та її оточуючого середовища. Допомога передбачає систему екстрених та поточних послуг, що пропонуються сім'ям з метою подолання життєвих труднощів сім'ї та дитини, адаптації їх до мікросередовища та суспільства» [4 с. 65].

Дещо іншої думки щодо здійснення соціального супроводу сімей додержується О. Безпалько. Так, у роботі автора йдеться про те, що соціальний супровід здійснюється шляхом надання сім'ї різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних послуг, консультування, захист інтересів сім'ї в органах державної влади. Якщо узагальнити форми, що представлені у роботах науковців (О. Безпалько, Н. Заверико), за якими має здійснюватися соціальний супровід опікунських сімей, то можемо вказати на такі з них, як представництво, педагогічна та психологічна підтримка, матеріальна допомога та допомога, яка реалізується через систему соціальних послуг (екстрені, поточні), консультації.

Соціальне інспектування, як вважає і О. Безпалько, і Н. Заверико, є складовою соціального супроводу. Воно спрямоване на здійснення контролю, аналізу, експертизи, виявлення умов життєдіяльності сімей, дітей та молоді з метою забезпечення їх прав і свобод, задоволення інтересів та потреб.

Соціальне інспектування може здійснюватися, як вважає О. Безпалько, спеціалістом з дільничним інспектором міліції, представниками опікунської ради, представниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх [3, с. 47].

Враховуючи думку науковців щодо соціального супроводу та соціального інспектування, підкреслимо важливість для нашого дослідження висновку Н. Заверико про те, що саме інтегрований підхід до супроводу опікунських сімей включає, з одного боку, врахування усіх складових соціально-педагогічного захисту дитини та її вихователів, а з іншого – допомогу різних фахівців, органів влади, громадських організацій у реалізації захисту інтересів і прав дитини та її сім'ї. Обґрунтовуючи важливість створення мультидисциплінарної команди для супроводу опікунських сімей, автор пише про те, що опікунські сім'ї знаходяться у полі зору та уваги державних установ, кожна з яких має власну мету, завдання та повноваження щодо організації підтримки та допомоги. До таких державних установ, як вказує Н. Заверико, належать “управління у справах сім'ї, молоді та спорту; служби у справах неповнолітніх, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління охорони здоров'я, управління освіти і науки; органів праці та соціального захисту населення, органів внутрішніх справ та ін.” [4, с. 67].

Маємо вказати на те, що в умовах загальноосвітніх середніх шкіл інтегрований підхід до соціального супроводу опікунських сімей може здійснюватися за допомогою фахівців, які безпосередньо спілкуються із дитиною та її опікунами, а саме: учителі, які викладають навчальні предмети, класні керівники, представники соціально-психологічної служби, адміністративний персонал школи, дільничний інспектор міліції, представниками опікунської ради, представниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх тощо. Саме від ефективності групової роботи означених представників громади з опікунськими сім'ями, на нашу думку, від їх взаємодії та співпраці залежить якість здійснення соціального супроводу.

Застосування інтегрованого підходу у такому формулюванні, на нашу думку, є ключовим у побудові теоретико-методологічного базису дисертаційної роботи.

Сутність наступного підходу – технологічного – до роботи соціального педагога із опікунськими сім'ями Н. Заверико розкриває як

такий, за якого дитина, що виховується в опікунській сім'ї, має бути усиновленою. Так, наведемо думку автора: "Четверта концептуальна ідея стосується пріоритетності усиновлення дитини перед іншими формами опіки, що потребує технологічного підходу щодо організації усиновлення в країні. Природно, що держава зацікавлена у тому, щоб більшість дітей, які мають всі підстави виховуватись в сім'ї, були усиновлені" [4, с. 65]. Автор розкриває основні етапи, за якими опікуни можуть усиновити дитину-сироту, наголошуючи при цьому, що "вирішення долі кожної дитини вимагає від фахівців врахування низки факторів (віку дитини, наявності біологічних родичів, спроможності близьких людей створити умови для життя та розвитку дитини, наявність належних умов для виховання дитини у опікунській, прийомній сім'ї, бажання дитини та ін.)" [4, с. 66].

Також в руслі нашого дослідження важливе і положення Н. Заверико про те, що принципи та основні підходи, форми та методи роботи із прийомною сім'єю можуть бути застосовані в роботі із сім'ями опікунів, піклувальників, усиновителів та з дитячими будинками сімейного типу.

У докторському дослідженні Н. Хрусталькової представлено загальнонаукові підходи, які становлять методологічну базу дослідження. Автор розкриває вісім підходів до роботи із замісними професійними сім'ями, серед яких: системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, культурологічний, аксіологічний, гуманістичний, контекстний, компетентнісний. Експлікація і узагальнення даних підходів для нашого дослідження дозволяє серед цієї великої групи використовувати комплексний підхід, в якому укладаються основні ідеї для соціально-педагогічної роботи із опікунської сім'єю. Так, реалізація системного підходу в нашому дослідженні передбачає:

- обґрунтування цілісної системи формування компетентності соціальних педагогів у наданні соціального супроводу опікунським сім'ям;
- розробка та впровадження інноваційного пакета соціальних послуг для опікунських сімей;
- створення інструментарію соціально-педагогічної діагностики, прогностики та корекції в роботі соціального педагога з опікунськими сім'ями;
- забезпечення ефективних форм, методів та прийомів соціально-педагогічної роботи із опікунськими сім'ями у загальноосвітній середній школі тощо.

Така система, на наш погляд, при узгодженому функціонуванні всіх її елементів може підвищити ефективність і результативність соціально-педагогічної роботи з опікунської сім'єю в загальноосвітній середній школі.

Важливим для нашого дослідження є родинноцентричний підхід, який використовує у роботі із сім'єю І. Трубавіна [6 с. 6-18]. Автор вказує на те, що робота з сім'єю повинна спрямовуватися на створення умов (через надання соціально-педагогічних послуг) для реалізації прав сім'ї у суспільстві і прав кожного з членів родини. Родинноцентричний підхід орієнтований на інтереси сім'ї, права сім'ї і її членів, а також зумовлює виділення соціально-педагогічної складової в роботі фахівців різних сфер.

Для нашого дослідження родинноцентричний підхід відіграє важливу роль, тому що охоронно-захисна функція соціального педагога розглядається як пріоритетна, а соціально-педагогічна робота із опікунською сім'єю виступає правозахисною функцією, яка здійснюється як надання соціально-педагогічних послуг щодо реалізації опікунською сім'єю своїх прав у суспільстві та прав інших членів опікунської сім'ї. Реалізація прав опікунської сім'ї в цілому дозволяє нам говорити про таку сім'ю як благополучну (дієздатну).

Таким чином, розглядаючи основні підходи, представлені в науковій літературі, можна вказати на те, що для побудови наукового фундаменту спеціалізованої соціальної практики у роботі з опікунською сім'єю в умовах загальноосвітньої середньої школи ми виділяємо такі підходи: диференційований, індивідуальний, інтегрований, комплексний, родинноцентричний.

Теоретичне дослідження дозволило виявити обумовленість зв'язків і спадкоємність теоретико-методологічного компонента в розвитку соціально-педагогічного знання. Однак при цьому ми бачимо певні проблеми, що стосуються відображення соціально-педагогічного знання про роботу з опікунськими сім'ями в освітньо-професійних програмах підготовки соціальних педагогів.

Перспективами подальшого дослідження є аналіз даних освітньо-професійних програм є однією зі складових наукового пошуку.

Література

1. Анисимова В.В. Влияние опекунской семьи на личностные отношения подростков, лишённых родительского попечительства: Дис. ... канд. психол.н. (19.00.13 – психология развития, акмеология) / Анисимова Вера Владимировна. – М., 2003. – 146 с.
2. Бадора С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі): Дис... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Сільвія Бадора. – Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 457 арк.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навч. пос. / О. В. Безпалько. – К.: Вид-во “Логос”, 2003. – 134 с.
4. Заверико Н. В. Опікунська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи / Н.В.Заверико // Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення: Мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф. (27-28 лютого, 2008, м. Черкаси). – Черкаси, 2008. – С. 65-67.
5. Плугатор І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945-1990 рр.): Автореф. дис... канд. пед.наук, 13.00.01 / І. Б. Плугатор. – Івано-Франківськ, 2007. – 23 с.
6. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Автореф. дис... д.пед.наук, 13.00.05 / І.М. Трубавіна – Луганськ : 2009. – 46 с.

В статье идет речь об основных подходах к работе социального педагога в сфере социального воспитания. Автор выделяет такие подходы, как дифференцированный, индивидуальный, интегрированный, комплексный, семейноцентрический.

Ключевые слова: *социальные услуги; формы государственной опеки; дифференцированный, индивидуальный, интегрированный, комплексный, семейноцентрический подходы.*

The article deals with the main approaches to the work of social educator in the field of social education. The author distinguishes approaches such as differentiated, personalized, integrated, comprehensive, relationship.

Key words: *social services, forms of state tutelage, differentiated, personalized, integrated, comprehensive, relationship approaches.*

Федорова Л.М. - асистент кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти МДПУ імені Богдана Хмельницького(м. Мелітополь, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор А. І. Дзундза